

ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО УПРАВЛІННЯ РАЙХСКОМІСАРІАТУ «УКРАЇНА» У СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті проаналізовано стан вивчення проблем функціонування органів місцевого управління Райхскомісаріату «Україна» у працях вітчизняних науковців.

Ключові слова: *орган місцевого управління, Райхскомісаріат «Україна», нацистська окупація.*

Вивчення проблем періоду нацистської окупації України не було пріоритетним напрямом досліджень радянської історіографії і здійснювалося контекстуально, у межах обумовлених іншим центральним предметом досліджень часів Другої світової війни. Перші паростки руйнування усталених стереотипів окупаційного минулого почали з'являтися наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. Безпосередньо пов'язуються вони із горбачовською «перебудовою», однією із складових якої була гласність. Ця системна кількарічна політична акція радянського лідера не могла не позначитися на історичній науці.

У цей час намітилося кілька тенденцій, про які варто згадати, розглядаючи історіографічний ряд проблеми. Перші шокуючі суспільство факти воєнного й окупаційного минулого були підняті журналістами. На сторінках багатьох видань з'явилися публікації, які йшли в розріз з офіційною версією війни та окупації, не вписувалися у офіційно проголошену змістовну канву подій. Українські вчені також взяли участь в обговоренні піднятих проблем. До того ж в Україну пішов потік раніше невідомої і майже неконтрольованої діаспорної літератури. Її зміст суперечив офіційно проголошеним догматам. У цих умовах частина ретроградно налаштованих науковців захищала устої соціалізму, інша – визнавала існуючі проблеми 30-40-х ХХ ст., але також по інерції, хаотично віднаходила аргументи на захист «соціалістичного способу життя», який витримав двобій з нацистською «коричневою чумою». Окремі історики взагалі перейшли на антимарксистські позиції і в гонитві за сенсацією некритично й поверхово ставилися до висвітлення піднятих проблем. Усі ці процеси, у поєднанні з «архівною революцією», коли до рук істориків потрапили раніше невідомі документи, й створили той загальний фон методологічного плюралізму, на основі якого почала розвиватися історична наука відтоді й посьогодні.

Справжнім проривом у висвітленні подій воєнного та окупаційного минуло стали напрацювання середини 90-х рр. ХХ ст., які належать М.В.Ковалю: україноцентричний підхід, відмова від заідеологізованості та заполітизованості історичних знань, гуманітарний зріз подій [18; 19].

Ідеї, покладені в основу україноцентричної концепції М.В.Ковалю, продовжують реалізовуватися й сьогодні. Саме на цій основі здійснюються сучасні наукові дослідження нацистського окупаційного режиму. У поле зору дослідників потрапляють проблеми, які фальсифікувалися радянською наукою або ж узагалі нею не розглядалися. Водночас проблеми функціонування німецьких та місцевих управлінських окупаційних структур РКУ починають виділятися не лише як спеціальний предмет, а й розглядаються контекстуально, серед інших напрямів досліджень. Так чи інакше, але обов'язковим атрибутом наукових праць є більш-менш розгорнуте з'ясування службових характеристик німецьких і місцевих окупаційних структур.

Усі сучасні дослідники, які вивчають нацистський окупаційний режим на теренах РКУ чи військової зони окупації, використовують праці П.Рекотова, який розглядає правові й інституційні елементи функціонування органів управління РКУ [28, с. 90 – 101; 29, с. 78 – 80]. Водночас, розкривши організаційну структуру органів місцевого управління, автор, на наш погляд, неправомірно називає їх «самоврядуванням», адже для них, з точки зору юридичної

науки, характерні інші, аніж для органів місцевого окупаційного управління, правові ознаки.

Розгорнуту характеристику німецького окупаційного режиму в Україні подано В.І. Кучером, який не лише розглядає плани нацистів щодо політичної долі України, а й визначає територіальне розчленування країни як результат продуманої волі керівництва Райху. В.Кучер доводить, що Україна перестала бути суб'єктом державного права, стала частиною німецького життєвого простору, безправною територією, позбавленою ознак державності [26, с. 339].

Серед авторів праць, спеціальним предметом яких визначається організаційна структура як РКУ, так і військової зони окупації, функціонування органів управління цих адміністративно-територіальних формувань, слід назвати О.Лисенка, який подає структуру органів апарату центрального управління РКУ, визначає проблеми кадрового забезпечення німецьких органів влади. При цьому учений доводить, що органи місцевого управління неможна називати «органами самоуправління», а також вводить таке поняття як «українські допоміжні органи влади» [17].

Проблема функціонування цивільної адміністрації РКУ виділена також О.Лисенком, Т.Першиною та О.Гончаренком, які здійснюють детальну характеристику не лише системи адміністративно-територіального устрою РКУ, а й службової компетенції органів управління усіх рівнів, механізмів їхнього впливу на місцеве українське суспільство. Чи не вперше в сучасній історіографії у праці охарактеризовано нормативно-правову базу, яка застосовувалась в управлінській діяльності цивільної адміністрації РКУ та керівництва військово-адміністративних органів управління [10, с. 321-367].

Однією із останніх праць сучасної вітчизняної історіографії, спеціальним предметом якої визначено нормативно-правове забезпечення функціонування окупаційної адміністрації РКУ, є монографія О.Гончаренка. Автор праці не лише охарактеризував систему управління окупованими територіями, а й проаналізував правові аспекти забезпечення роботи тогочасної німецької та місцевої влади. О.Гончаренко доводить, що органи місцевого управління РКУ були репрезентовані районними, міськими та сільськими управами. До їх службової компетенції входило розв'язання проблем місцевого характеру. Вони слугували додатком до органів німецької влади. За будь-якого натяку на проведення самостійної лінії поведінки керівники органів місцевого управління підлягали суворому покаранню. Місцеві управи РКУ не мали типової організаційної структури, яка залежала від особистого бачення німецьких управлінців, особливостей розвитку та потреб регіонів. Ієрархія цієї управлінської системи завершувалася на рівні «село – район», а у великих населених пунктах – «район – місто» [11].

Окремі проблеми практичної управлінсько-розпорядчої діяльності німецьких управлінських структур РКУ розглядає М.Михайлюк. Авторка публікації, використавши доповідь генерального комісара В.Магунії від 31 травня 1944 р., називає характерні труднощі, які виникли під час функціонування німецьких органів влади [22, с. 30-34]. Вона також аналізує протиріччя між Е.Кохом та А.Розенбергом в «українському питанні», доводить, що райхскомісар не виконував вказівок райхміністра східних окупованих територій [23, с. 60-72].

Валентина Шайкан вивчає феномен колабораціонізму. Звісно, що в поле зору науковця неодмінно потрапили й різні аспекти функціонування місцевих управлінських структур РКУ та військової зони окупації. Авторка цих праць прагне визначити типову організаційну структуру органів місцевого управління, зупиняється на характеристиках особистостей їхніх керівників та службовців [37, с. 205-210; 32, с. 484-494; 31, с. 344-350; 36, с. 492-499; 35; 36; 33, с. 111-121; 13, с. 48, 66-72].

Проблеми організаційної структури окупаційних органів РКУ розглядав у своїх публікаціях І.Дерейко [6, с. 259 – 268], а разом із В.Гіндою він торкнувся такого питання, як рівень корупції в окупаційних структурах РКУ, зауважуючи між іншим, що «це явище давало не тільки найочевидніші приклади самозбагачення і зловживання владою з боку нацистських та колабораціоністських функціонерів різного рівня, але часто виводило взаєностосунки окупантів та місцевого населення в іншу, не передбачену жодною із сторін конфлікту площину, де первинними і системоутворюючими факторами ставали не інтереси воюючих режимів, а індивідуальні стратегії виживання й облаштування побуту маси задіяних у процесі

особистостей» [30, с. 175-186].

Упродовж останніх двадцяти років у вітчизняній історіографії активно розвивається регіоналістика. Немало праць у цій царині наукових пошуків присвячено нацистському окупаційному режиму. Наповнивши свої роботи конкретним місцевим матеріалом, їхні автори відкривають раніше невідомі проблеми, реконструюють події на регіональному рівні, персоніфікують особистості службовців органів місцевого управління.

Регіональні особливості окупаційного режиму на теренах генеральної округи «Київ» розглядає В.Удовик [7]. Звісно, що реалізуючи мету дослідження, автор роботи назвав ті органи, які реалізували окупаційну політику, зупинився й на діяльності громадських організацій, які допомагали військовополоненим та нужденним. Водночас, це дослідження не позбавлене окремих помилок попередників. Так, автор роботи використовує такі дефініції як «обласні генерал-комісаріати», а їхніх керівників називає німецькими «обласними та окружними комісарами», гебітскомісарами «округу». На наш погляд, невірною є й дефініція «український орган влади», адже за змістом компетенції, службовими повноваженнями цей інститут влади краще було б визначити як «орган місцевого управління», адже він не мав національного забарвлення як з точки зору репрезентації інтересів українства, так і щодо конкретного змісту діяльності.

Управлінські аспекти в освітянській сфері генеральної округи «Житомир» розкрито в дисертації та публікаціях В.Гінди [8; 9, с. 697 – 732]. Аналізуючи заходи німецької та місцевої окупаційної адміністрації генеральної округи «Житомир» у освітній та культурній сферах, він зупиняється на ролі міських та районних управ у цій сфері.

У дисертаційному дослідженні О.Гончаренка здійснено спробу показати роль та місце органів місцевого управління у реалізації політики Голокосту. Незважаючи на інший предмет дослідження, характеризуючи відповідні заходи окупантів, він подає коротку характеристику органам місцевого управління, які функціонували у межах генеральної округи «Київ». Автор спробував охарактеризувати діяльність тих управлінських органів (юдєнратів), які діяли у місцях проживання єврейського населення [5].

Досить вдала, як на наш погляд, характеристика німецького окупаційного режиму як «злочинної військово-поліцейської та адміністративно-господарської системи органів і заходів, спрямованих на колонізацію, нещадне економічне пограбування, анексування окупованих областей, ліквідацію в них національної державності та культури», запропонована С.Д. Гальчаком [16, с. 286].

Роботу Київської міської управи розглядає у своїх працях Т.Заболотна [15, с. 340 – 385; 27, с. 40 – 53]. У її дослідженнях розглядаються відносини між місцевими органами влади і німецькою окупаційною адміністрацією, організаційна структура місцевої влади. Т.Заболотна доводить, що місцеві управлінські структури діяли під суворим наглядом спочатку воєнних комендатур, а згодом і німецького цивільного управління.

Регіональні особливості нацистського окупаційного режиму, запровадженого на Полтавщині, розглядає В.Реvegук. Узагальнюючим результатом його наукових розвідок стала поява монографії, в якій висвітлюється функціонування гітлерівського управлінського апарату, діяльність місцевих органів влади Полтавщини [24].

Проблеми функціонування Запорізької міської управи вивчають В.Орлянський та О.Тедєєв. На їхню думку відповідний орган місцевого управління мав самоврядні функції, а німецька адміністрація не втручалася у його роботу, оскільки діяв він досить продуктивно й організовано [1].

Роль місцевих управлінських структур у налагодженні функціонування закладів освіти та культури окупованого Дніпропетровська, їхню взаємодію у цьому питанні з німецькими управлінськими структурами, досліджує Г.Борисов. Автор публікацій зображує активну управлінсько-розпорядчу діяльність місцевої інтелігенції, яка контролювала органи місцевого управління й намагалася різними шляхами впливу на міську німецьку адміністрацію, відновити роботу закладів освітянської сфери [2, с. 33 – 36; 3, с. 84 – 89; 4, с. 248 – 255].

Ще одна тематична ніша, яка з'явилася останніми роками й доволі активно розробляється,

стосується керівного складу органів місцевого управління, їхньої особистої долі, шляху до співробітництва з окупантами тощо. У цьому напрямі досліджень працюють І.Верба, Д.Малаков, О.Кучерук, В.Писцьо, С.Гаврилов, В.Жук. Історики по-різному ставляться до проблеми участі інтелігенції у роботі органів місцевого управління, але усе ж намагаються зрозуміти причини й внутрішні мотиви, якими керувалися ці люди, їх реальні чи нав'язані слідчими радянських спецслужб, злочини [20; 25, с. 39 – 41; 12, с. 15 – 20; 14; 21, с. 180 – 197].

Отже, аналіз історіографічних напрацювань дозволяє констатувати факт відсутності комплексного дослідження особливостей функціонування органів місцевого управління в системі органів влади РКУ. Відомі на сьогодні роботи мають інший предмет дослідження, а тому у них подаються не стільки характеристики органів управління, скільки їх діяльність за певними заданими німецькими службами напрямом діяльності. Водночас, без розуміння та з'ясування їх місця й ролі у забезпеченні функціонування органів, установ та служб РКУ як цілісної, замкнутою, ієрархічної управлінської системи, буде проблематично з'ясувати сутність окупаційного режиму.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Борисов В. Заклади освіти і науково-педагогічна інтелігенція Дніпропетровська в роки німецько-фашистської окупації (1941 – 1943) / В. Борисов. // Грані. – 2005. – №2.
2. Борисов В. Культурно-освітні процеси у м. Дніпропетровську в умовах німецько-фашистської окупації (1941 – 1943 рр.) / В. Борисов // Вісник Дніпропетровського університету. – Серія: Історія та археологія. – Випуск 17. – № 1/1. – 2009. – с. 286 с.
3. Борисов Г. «Дніпропетровськ, окупація». 25 серпня 1941 – 25 жовтня 1943 рр. / Г. Борисов. // Архіви України. Державний комітет архівів України. – № 1 – 3. – 2005. – 655 с.
4. Верба І. Олександр Оглоблин: Життя та праця в Україні / І. Верба – К., 1999.
5. Гальчак С.Д. «Східні робітники» з Поділля у Третньому рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам / С.Д. Гальчак. – Вінниця: «Книга-Вега» ВАТ «Віноблдрукарня», 2003. – 344 с.; іл.
6. Гінда В. Корупція в Райхскомісаріаті «Україна»: маловивчена сторінка окупаційної дійсності / В. Гінда, І. Дерейко // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / Відп. ред. О.Є.Лисенко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. – Вип. 14. – 228 с.
7. Гінда В.В. Освіта в роки німецької окупації у генеральному окрузі «Житомир» 1941–1944 рр.: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Черкаський національний ун-т ім. Богдана Хмельницького / Гінда Валодимир Васильович. – Черкаси, 2007. – 223 арк
8. Гінда В. Культура, освіта і спорт під час окупації / В. Гінда // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХІ століття. Історичні нариси. У двох книгах. Книга перша. К.: «Видавництво «Наукова думка» НАН України», 2010. – 734 с.
9. Гончаренко О.М. Голокост на території Київщини: загальні тенденції та регіональні особливості (1941 – 1944 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Черкаський національний університет імені Б.Хмельницького / Гончаренко Олександр Миколайович. – К.: 2005. – 236 арк.
10. Гончаренко О. Система управління окупованими територіями України / О. Гончаренко, О. Лисенко, Т. Першина // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси / НАН України. Інститут історії України / О.Гончаренко, О.Лисенко, Т.Першина. – К.: Наукова думка, 2010. – Кн. 1. – 735 с.
11. Гончаренко О. Функціонування окупаційної адміністрації Райхскомісаріату «Україна»: управлінсько-розпорядчі та організаційно-правові аспекти (1941 – 1944 рр.): монографія / О.М. Гончаренко. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2011. – 600 с.
12. Давидюк А.Ю. Шляхом зради / А.Ю. Давидюк // Подолія. – 2001. – 13 березня.
13. Дерейко І. Структура окупаційних органів Райхскомісаріату «Україна» / І. Дерейко // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К.: 2004. – Вип. 8. – Част. 1. – 325 с.
14. Жук В. Підпілля на Кременчуччині в період німецько-фашистської окупації (1941 –

- 1943 рр.) / В. Жук // Маловідомі сторінки історії другої світової війни в Україні та на Полтавщині: Збірник наукових статей за матеріалами Всеукраїнської наукової конференції (23 – 24 травня 2007 року). – Полтава: АСМІ, 2007. – 288 с.
15. Заболотна Т. Інтелігенція в місцевих органах влади в роки нацистської окупації: історіографія проблеми / Т. Заболотна // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / Відп. ред. О.Є. Лисенко. – К.: Інститут історії НАН України, 2010. – Вип. 13. – 261 с.
16. Заболотна Т. Легітимаційні заходи окупаційної влади щодо міського населення на окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни / Т. Заболотна // Сторінки воєнної історії: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К.: 2006. – Вип. 10. – Част. 1. – 494 с.
17. Історія державної служби в Україні: у 5 т. / [О.Г. Аркуша, О.В. Бойко, Є.І. Бородин та ін.; відп. ред. Т.В.Мокренко, В.А.Смолій; редкол.: С.В.Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін.]; Голов. упр. Держ. служби України, Ін-т історії НАН України. – К.: Ніка-Центр, 2009. – Т. 2. – 512 с.
18. Коваль М.В. Україна: 1939 – 1945: Маловідомі і непрочитані сторінки історії / М.В. Коваль. – К.: Вища школа, 1995. – 194 с.
19. Коваль М.В. Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939 – 1945.). Спроба концептуального бачення / М.В. Коваль– К.: Вища школа, 1994. – 57 с.
20. Кучерук О. Володимир Багазій – міський голова Києва у 1941 – 1942 рр. / О. Кучерук // Друга світова війна і доля народів України: Тези доповідей 2-ї всеук. Наук. конф. – К., 2007.
21. Малаков Д. Доцент КПІ Іван Солодовник / Д. Малаков // Молода нація. К.: Смолоскип. – 2006. – №4.
22. Михайлюк М. Доповідь Вольдемара Магунії як джерело для дослідження нацистського окупаційного режиму в генеральному окрузі «Київ» (1941 – 1944) / М. Михайлюк // Наукові записки НаУКМА. – 2009. Т. 91: Історичні науки. – 86 с.
23. Михайлюк М. Українське питання як джерело конфлікту між Альфредом Розенбергом та Еріхом Кохом / М. Михайлюк // Історичний журнал. – №6. – 2008.
24. Орлянський В.С. Місцеві органи управління в період німецької окупації на Запоріжжі (1941 – 1943 рр.): Монографія / В.С. Орлянський, О.С. Тедеев. – К., 2010. – 352 с.
25. Писцьо В. Місцеві інституції самопомогі на Рівненщині в умовах німецького окупаційного режиму / В. Писцьо // Історичні студії. Луцьк, 2009.
26. Політична історія України. ХХ ст.: У 6 т. / Редкол.: І.Ф. Курас (голова) та ін. – К.: Генеза, 2020 – 2003. Т. 4: Україна у Другій світовій війні, 1939 – 1945. – Керівник тому В.І.Кучер. – К.: 2003. – 584 с.
27. Ревегук В.Я. Полтавщина в роки Другої світової війни (1939-1945) / В.Я. Ревегук. – Полтава, 2004. – 288 с.
28. Рекотов П.В. Органи управління на окупованій території України (1941-1944 рр.) / П.В. Рекотов // Український історичний журнал.–1997.–№3.
29. Рекотов П. Плани та характер окупаційного режиму в Україні 1941 – 1944 рр. / П. Рекотов // Право України. – 1997. – № 2.
30. Удовик Володимир Миколайович. Німецько-фашистський окупаційний режим (1941-1944 рр.) на території генеральної області “Київ” (Київська та Полтавська області): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К.: 2005. – 236 с.
31. Шайкан В.О. Актуальність проблеми колабораціонізму в Україні в роки Другої світової війни / В.О. Шайкан // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К.: 2005. – Вип. 9. – Част. 2. – 499 с.
32. Шайкан В.О. Колабораціонізм в Україні в роки Другої світової війни: характерні риси та особливості Сторінки воєнної історії: Зб. наук. статей / Валентина Шайкан // НАН України. Ін-т історії України. – К.: 2006. – Вип. 10. – Част. 1. – 494 с.
33. Шайкан В.О. Колабораціонізм на території Рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в період Другої світової війни. Монографія / В.О. Шайкан. – Кривий Ріг: Мінерал, 2005. – с. 48, 66-72.

34. Шайкан В. Німецька система судочинства та діяльність українських правових відділів у роки тимчасової гітлерівської окупації України // Безсмертя подвигу: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 22 квітня 2005 р. / В. Шайкан // Київський національний університет внутрішніх справ. – К.: ВПЦ МВС України, 2006. – С. 111-121.
35. Шайкан В. Повсякдення українців у роки німецької окупації. 1941 – 1944 / Шайкан Валентина. – Київ, 2010. – 80 с.
36. Шайкан В.О. Спроби легалізації органів української адміністрації, створених на початковому етапі війни з ініціативи ОУН (Б) і ОУН (М) / В.О. Шайкан // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип. 9. – Част. 2. – 499 с.
37. Шайкан В. Стан системи судочинства на території рейхскомісаріату «Україна» та зони військової адміністрації в роки гітлерівської окупації / Валентина Шайкан // Сторінки воєнної історії: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2007. – Вип. 11. – 368с.

Мельничук Л. Изучение проблем функционирования органов местного управления Рейхскомиссариата «Украина» в современной отечественной историографии.

В статье анализируется состояние изучения проблем функционирования органов местного управления Рейхскомиссариата «Украина» в работах современных отечественных ученых.

Ключевые слова: орган местного управления, Рейхскомиссариат «Украина», нацистская оккупация.

Melnychuk L. Problems of operation of local reichskommissariat «Ukraine» in modern national historiography.

The article analyzed the problems of functioning of local governance Reichskommissariat «Ukraine» in the works of our scholars.

Keywords: local authority, Reichskommissariat «Ukraine», the Nazi occupation.

Одержано 09.11.2012